

УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ДОСЛІДНИКІВ КРИМУ І КАВКАЗУ

Циганкова Е. Г.

Крим і Кавказ, народи, що там мешкали, їх мова, культура, історія, побут, природа, господарство – завжди викликали інтерес в Україні, особливо у зв'язку з розвитком орієнталістичного напрямку в українській науці. Сходознавчі пошукові роботи в Криму стали особливо популярними в 20-ті рр. ХХ ст. Створення у 1921 р. Кримської АРСР, проведення політики татаризації, сприяли появі кримсько-татарських періодичних видань, літератури, базованій на мові кримсько-татарських народів¹, а також активізації досліджень пам'ятників архітектури, археологічних розкопок, предметів ужиткового мистецтва. Великою мірою тому сприяв відомий візантолог, а також дослідник археології і мистецтва Криму, майбутній академік УАН Ф. І. Шміт. Ф. І. Шміт після повернення з Константинополя, де він працював на посаді секретаря Російського археологічного інституту, в 1912–1920 рр. був професором історико-філологічного факультету Харківського університету, а у 1921 р. переїхав до Києва, і тут на початку 20-х рр. організував і очолив Археологічний інститут. З тим Інститутом, в той чи інший спосіб, пов'язана діяльність багатьох піонерів орієнтального мистецтва в Україні – В. М. Зуммера, М. І. Вязьмітіної, М. О. Новицької тощо.

В. М. Зуммер, мистецтвознавець і археолог, викладач Археологічного інституту, після закриття якого на початку 20-х рр. мешкав у Баку. Він в Азербайджанському університеті започаткував читання спеціальних курсів візантійського мистецтва і мистецтва тюркських народів, а до того ж організував наукові відрядження в Тифліс і Ганджу, Бахчисарай, Карасубазар тощо, досліджував пам'ятки Хидир–Зинда, Шемаха, Куби, Нагорного Карабаху і ін., відкриваючи світовому мистецтвознавству зовсім невідомий світ мистецтва Азербайджану; сформулював як окремий напрям мистецтво ісламу. В той самий час Д. П. Гордєєв, учень Шміта по Харківському університету, ще з дореволюційних часів працював у Тифлісі, де під керівництвом М. Я. Марра досліджував в стінах Кавказького історико-археологічного інституту старовинне грузинське мистецтво². Отже, мистецтвознавство і археологія Криму

і Кавказу розвивалися в двох напрямках – як мистецтво християнського Сходу і як мистецтво ісламу. В 20-ті рр. ХХ ст. відбулися значні форуми: Перший всеазербайджанський краєзнавчий з'їзд в Баку (1924) і Перший краєзнавчий з'їзд в Батумі (1925), Археологічна конференція в Керчі (1926), Московська нарада з вивчення культури і мистецтва тюркських народів (1927) і ін. На них українські дослідники гідно представляли результати своєї праці і зробили низку публікацій.

Інтерес до сходознавства в Україні значно посилювався після організації у 1926 р. Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС), в програмних документах якої підкреслювалась нагальна потреба вивчення східних країн зарубіжжя, республік радянського Сходу, особливо Криму і Кавказу³. Таким чином, дослідження Зуммера і Гордєєва ставали актуальними на батьківщині.

У середині 1920-х обидва вчені, повернувшись в Україну, заснували тут східний напрям у мистецтвознавстві і організували секцію загального мистецтвознавства при Київській науково-дослідній кафедрі. Секцію очолював Гордєєв, а підсекцію мистецтва мусульманського Сходу – Зуммер. Першою ластівкою їх співпраці став збірник “Мистецтвознавство”⁴, присвячений М. Я. Маррові з нагоди 40-річчя його наукової і літературної діяльності. На кінець 20-х рр. вже згуртувався невеликий, але дружний колектив українських мистецтвознавців-орієнталістів, що складався з учнів і колег метрів, які заявили про себе, у тому числі й організацією резонансної виставки “Мистецтво Сходу (бронза, кераміка, дерево, мініатюри, килими, тканини)”⁵. Путівник до виставки, експозиції в Харківському художньо-історичному музеї, в Київському музеї ВУАН, доповіді на сходознавчих з'їздах (1927 і 1929 рр.), численні публікації ставали відомими, викликали інтерес у суспільстві.

Отже, орієнтальне мистецтвознавство в Україні реально заявило про себе і потребувало певного організаційного оформлення. Це питання було поставлено перед Всеукраїнським археологічним комітетом (ВУАК). Чергові збори 12.XII.1928 р. на засіданні Пленуму ВУАК ухвалили заснувати Кавказьку комісію, а Д. П. Гордєєву доручалося провести всі попередні роботи. Перше організаційне засідання комісії відбулося 25.I.1929р., на якому крім її засновників присутні були їх учні і колеги: М. І. Вязьмітіна – археолог, знавець та збирач тюркського ужиткового мистецтва, К. Я Берладіна, знавець кавказького орнаменту, художнього

гаптування, О. О. Нікольська – дослідниця давньогрузинського і давньовірменського мистецтва, Т. О. Івановська, яка переважно вивчала художню бронзу Кавказу доісторичних часів та ін.

Першим завданням Кавказької комісії стало видання збірника “Ars Caucasia” (на той час майже готового), а перспективними планами передбачалося вести розкопки в Азербайджані, досліджувати художні промисли і ужиткове мистецтво. У березні 1929 на засіданні ВУАК було затверджено її тимчасовий статут.

Майже в ті самі дні інша ініціативна група виступила з пропозицією заснувати Товариство дослідників Криму і Кавказу зі значно ширшими завданнями, які були визначені в проекті статуту, за яким це Товариство мало всебічно вивчати Крим і Кавказ, сприяти культурному та економічному розвитку регіонів, поширювати знання про них. Пропонувалося досліджувати історію, мови, етнографію, природознавство, сільське господарство, економіку, промисловість. Передбачалася організація бібліотек, збирання колекцій, влаштування виставок тощо.

Відповідно до завдань нового товариства був і дещо інший його персональний склад. Членами його стали вчені: О. Яната, який віддав не один рік свого життя вивченню рослинного світу Криму, П. М. Супруненко – фахівець з будівництва залізничного транспорту, історики В. В. Дубровський, А. П. Ковалевський, М. Яворський, наркомосівські високопосадовці Я. Ряппо, Ю. Озерський, секретар ВУЦК А. Буценко та ін.

Концептуально Товариство у загальних рисах віддзеркалювало програмну промову М. Скрипника, виголошену ним на II сходознавчому з’їзді наприкінці 1929 р. Нарком відводив сходознавству взагалі суто прагматичну роль виконавця завдань, що полягали у вивченні матеріальних і природних ресурсів східних країн, з метою використання їх у господарській діяльності, а також сприяння торговельним відносинам.

На засіданні 8.VI.1929 Товариство обрало своє Бюро, затвердило програму дій, прослухало доповідь В. Дубровського “Розроблення історії Криму в попередній літературі”. До кінця року відбулося ще декілька засідань, а під час II сходознавчого з’їзду його історична секція затвердила “Наукове товариство дослідників Криму і Кавказу”⁶.

Створення товариства прийшлося на самісінький пік адміністративної лихоманки, що панувала тоді в країні. Після “суду” у справі СБУ, ідеологічних “чисток”, у тому числі в Наркоматах і

підлеглих установах, спантелічені урядовці то з'єднували окремі інституції, то роздрібняли, створювали нові або знищували старі. Страх заважав зверхникам приймати рішення. Отож ніяк не вдавалося отримати “дозвіл” на публікацію збірників “Ars Caucasia”, 2-го числа “Мистецтвознавства”. З особистого листування членів товариства стало відомо, скільки зусиль і енергії потрібно було прикладати, щоб видати вищезгадані наукові і мистецькі матеріали. Так 8.XII.1930 М. І. Вязьмітіна повідомляла Д. П. Гордєєву: «Я уже не знаю, какие употребляют усилия, чтобы сдвинуть с места “Ars Caucasia”, Новицкий [О. П. Новицкий – акад., голова Н/Д кафедри мистецтвознавства, – *Е.Ц.*] никак не мог встретиться с Л. Камышаном [Камишан – вчений секретар соціально-економічного відділу ВУАН, – *Е.Ц.*] – неуловимая личность...» Зустріч з Камишаном не відбулася, і Вязьмітіна знов повідомляє: “Новицкий решил провести “Ars Caucasia” через ВУАК; после долгих проволок ВУАК роздал статьи на рецензии и вынес общее постановление – вернуть статьи авторам для переделки, добавит социальную базу... главное отсюда – печатание сборника откладывается. Вы, должно быть, скоро получите официальное сообщение от ВУАК’а”⁷. Ще важче було визначити відомчу належність “Товариства дослідників Криму і Кавказу”. Наприкінці 1930 була спроба приєднати його до Харківського наукового товариства у статусі секції, пізніше зверталися за підтримкою навіть до НКВС⁸, аж поки масові репресії 30-х рр. поглинули всіх дійових осіб тих подій.

¹ *Непомнящий А. А.* Подвижники кримведения. Т. II. Taurica orientalia. – Симферополь, 2008, с. 422.

² *Кочубей Ю. М., Циганкова Е. Г.* Орієнтальне мистецтвознавство в Україні в 20–30 рр. ХХ ст. В.М. Зумер (1885–1970). – К., 2005, 314 с.

³ *Циганкова Е. Г.* Сходознавчі установи в Україні (радянський період) – К., 2007. – 292 с.

⁴ Мистецтвознавство. Зб. 1. – Харків, 1928–1929.

⁵ *Кочубей Ю. М., Циганкова Е. Г.* Названа праця, с. 19.

⁶ ЦДА МЛМ, ф. 208, оп. 1, спр. 301, арк. 2, 5, 70.

⁷ Вязьмітіна М. І. до Гордєєва Д. П., лист від 8.XII.1930; лист від 11.III.1931 // ЦДАМЛМ, ф. 208, оп. 1. спр. 139, арк. 7, 9–10.

⁸ ЦДА МЛМ, ф. 208, оп. 1, спр. 301, арк. 105, 120.